

Р у б р и к а 14-та

Ідеологія українських націоналістів

Аналізуючи питання про ідеологію ОУН, слід взяти до уваги ту обставину, що цілісної організації не існувало навіть в часи твгена Коновальця. Серйозні тертя між керівництвом (головним проводом), в якому домінували представники еміграції, та крайовою екзекутивою на західноукраїнських землях розпочалися майже одразу після утворення ОУН в 1929 р. Розкол 1939 — 1941 рр. був фактичним оформленням давно існуючого реального стану справ. В основі розколу не було ґрунтовних ідеологічних розбіжностей.

Від початкового етапу існування в ОУН склався певний набір світоглядних принципів, які не змінювалися десятиліттями. Але їх сума не була монопольним ідеологічним продуктом лише самої ОУН. Вона в основному збігалася з базовими світоглядними засадами будь-якого націоналізму. Разом з тим трактування цих принципів, способи їх реалізації та взаємодії з іншими ідеологіями мали свою специфіку. Вони змінювалися різними темпами і в різних спрямуваннях в окремих відгалуженнях руху.

Найбільш вживаним терміном для визначення ідеології ОУН 1930-х рр. у західній науковій літературі став “інтегральний націоналізм”. Раніше цим терміном визначалися світоглядні орієнтири французького радикального монархічного націоналізму початку ХХ ст. Потім термін “інтегральний націоналізм” став родовим поняттям для європейських праворадикальних рухів першої третини ХХ ст.

Автор класичної праці про український націоналізм Дж. Армстронг визначив такі світоглядні параметри “інтегрального націоналізму” ОУН:

- віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані всі інші цінності;
- апеляція до містичної ідеї єдності всіх осіб, які складають націю (яка базувалася на припущенні, що національну спільність об’єднують в цілісний організм біологічні характеристики або/і незворотні наслідки спільного історичного розвитку);
- підпорядкування раціональної, аналітичної думки “інтуїтивно правильним” емоціям;
- наявність харизматичного лідера, який є уособленням “волі нації”;
- культ дії, війни та насильства як вираження вищої біологічної життєздатності нації.

Дж. Армстронг вважав, що ці риси були спільними для націоналістичних рухів, які розвинулися у Європі в 1920-х рр. Тобто “інтегральний націоналізм” ОУН значною мірою був продуктом копіювання європейських зразків.

Інший американський дослідник українського націоналізму О. Мотиль теж вказував, що термін “інтегральний націоналізм” відповідає ідеології ОУН. Порівнюючи французький інтегральний націоналізм з ідеологічними засадами ОУН, він звертав увагу на типологічні ознаки, які споріднювали їх. Обидва рухи були:

- колективістськими (де колектив підпорядковував собі особистість);
- детерміністськими (доля індивідуума визначалася його належністю до нації);
- антиінтелектуалістськими;
- релятивістськими (оскільки відстоювався погляд, що кожна нація має власну правду);
- емпірично орієнтованими (оскільки вважалося, що національну істину можна пізнати лише у реальному житті, а не за допомогою теорії);
- традиціоналістськими;
- антипарламентарними;
- мілітаристськими.

Виходячи з того, що Дмитро Донцов справляв великий вплив на молоде покоління українців 20-х рр., а воно заклало основу ОУН 30-х рр., деякі дослідники визначають ідеологію українських націоналістів як донцовський “чинний націоналізм”. Однак спорідненість “чинного націоналізму” та “організованого націоналізму” ОУН (за термінологією самих українських націоналістів) не є достатньою підставою для того, щоб представляти Д. Донцова як родоначальника ідеології ОУН. Між обома різновидами націоналізму існують серйозні роз-

біжності. “Організований націоналізм” ОУН пропонував конструктивну політичну програму, окреслював певну політичну доктрину і мав риси систематизованого світогляду. “Чинний націоналізм” Д. Донцова був зразком тотальної критики і будувався на публіцистичних посилках — надзвичайно яскравих і привабливих за формою, але позбавлених реального змісту.

Програмні документи, ухвалені на великому зборі ОУН у Римі (серпень 1939 р.) і великому зборі ОУН у Кракові (квітень 1941 р.), не містили принципових розбіжностей ідеологічного характеру. Різниця була лише у формі: програма мельниківців містила більше теоретичних міркувань, а програма бандерівців — більше практично-політичних гасел. Ця різниця пояснюється, мабуть, часом написання програм. ОУН(Б) готувала свою програму вже під час Другої світової війни.

Обидві програми мали більш радикальний і конкретний характер, ніж програма 1929 р. В них підтверджувався принцип національної солідарності і заперечувалася політична легітимність поділу суспільства на класи. Головною метою проголошувалося створення Української соборної держави шляхом національної революції. Незмінними залишалися принципи надпартійності і надкласовості за умов тотального політичного панування ОУН в Українській соборній державі. Існування політичних партій за програмою 1939 р. мало бути заборонене, а ОУН представлялася як єдина форма політичної організації населення. В програмі 1941 р. ця сама думка формулювалася завуальовано. Спільними для обох програм були такі основні світоглядні принципи: ідеалізм, волюнтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, ідея органічності нації та вищості її інтересів над усіма іншими інтересами в суспільстві. Соціально-економічні проблеми трактувалися в дусі етатистського патерналізму. Держава представлялася як головний інститут, відповідальний за розв’язання соціально-економічних проблем. Соціальну злагоду в суспільстві мала забезпечувати держава у поєднанні з корпоративно-професійними об’єднаннями.

Принцип вождизму в програмі 1939 р. був доведений до абсолюту. Голова проводу українських націоналістів (ПУН) проголошувався Вождем Нації, який несе відповідальність за свої дії лише “перед Богом, Нацією і власним сумлінням”. Цілком очевидно, що цей пасаж був не стільки даниною часу або виявленням амбіцій керівництва ПУН, скільки намаганням протиставити формальний авторитет вождя амбіціям крайовиків. За своїм стилем діяльності А. Мельник не підходив на роль такого вождя, і згадані програмні настанови залишилися деклараціями. В програмі ОУН(Б) 1941 р. питання про керівництво організацією було задеклароване в більш демократичному ключі, але це не стало на перешкоді вирощуванню “культу особи” вождя і реальному запровадженню принципу вождизму.

Важливим є питання про спорідненість репрезентованого ОУН радикального націоналізму з італійським фашизмом і німецьким націонал-соціалізмом.

Традиція характеризувати ОУН як фашистський рух сягала кінця 1920-х рр. Противники і конкуренти ОУН в еміграції і в Західній Україні використовували термін “фашизм” стосовно ОУН як кліше в політичній риторичі. Зокрема, публіцисти з табору українських національних

демократів характеризували ОУН як партію “фашистського покрою”. В радянській пресі словосполучення “український фашизм” теж застосовувалося передусім до ОУН.

Організатори та ідеологи ОУН самі сприяли підживленню аналогій і навіть прагнули запозичувати елементи політичних і соціально-економічних програм італійського фашизму. Зокрема, у постановвах конгресу ОУН 1929 р. містилися елементи, які споріднювали політичний образ майбутньої Української соборної держави з фашистським варіантом корпоративної системи. Передусім йдеться про ідею створення ієрархічної системи представництва соціальних та професійних груп під суцільним патронатом і контролем держави для забезпечення єдності нації. Однак ця ідея не була інтелектуальною власністю італійського фашизму. Корпоративізм пропагували й інші ідеологічні течії, не лише націоналістичні.

В Радянському Союзі з 1930-х рр. термін націонал-соціалізм (нацизм) поглинався терміном “фашизм”, який став родовим поняттям через те, що Сталіну не сподобалася експлуатація Гітлером популярного терміну “соціалізм”. Підставою для ідеологічного запламування ОУН як фашистської або нацистської організації стали спроби керівників українських націоналістів налагодити політичне співробітництво з фашистським урядом Італії (зокрема, спроби переконати Б. Муссоліні ініціювати передачу мандату Ліги Націй на Східну Галичину на Польщі, а Італії), спорадичні контакти ОУН з діячами фашистської і нацистської партій, співпрацю з абвером і німецькою окупаційною владою в 1939—1941 рр.

В ідеології, світогляді і політичній практиці ОУН присутній ряд елементів, які споріднювали її з радикальними і тоталітарними рухами та режимами, передусім з італійським фашизмом і націонал-соціалізмом. Але подібність певних рис ідеологій та політичних програм не є приводом для ототожнення рухів або режимів. Співробітництво фашистської Італії з СРСР або нацистської Німеччини з СРСР теж не є підставою для того, щоб на рівні дефініцій ототожнювати різновиди тоталітаризму, пов’язувані з іменами Леніна—Сталіна, Муссоліні і Гітлера.

Якщо брати до уваги набір зовнішніх і функціональних ознак у певний період існування ОУН (наприклад, культ вождя, прагнення встановити монопартійну диктатуру, побудова чіткої партійної ієрархії із залізною дисципліною, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо), то цю організацію можна ототожнювати з радянським тоталітаризмом. Специфічне ототожнення ОУН з італійським фашизмом або німецьким націонал-соціалізмом було або ситуативним, або використовувалося як знаряддя політичної боротьби.

Серед наслідків розколу ОУН 1939—1941 рр. одним з найбільш очевидних став розрив в темпах ідеологічної еволюції. За час війни ОУН(М) фактично не змінила своїх ідеологічно-програмних настанов, а після війни цей процес розтягнувся на десятиліття. ОУН(Б) виявила значно більше динамізму в цій сфері.

Політико-програмні настанови ОУН(Б) змінилися на III надзвичайному великому зборі у серпні 1943 р. Тези про органічність нації, про вищість інтересів нації, про ідеал самостійної соборної держави зали-

шилися незмінними. Найбільш показовою була зміна акценту в принципі національного колективізму: в ідеологічній преамбулі йшлося про те, що ідеалом нового суспільства є знищення всіх форм класової експлуатації і побудова всенародної держави. В соціально-економічній сфері була використана класична соціал-демократична схема: держава має утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки і соціальної сфери, не допускати різкої майнової диференціації та свавілля бюрократії.

У повоєнний період націоналістичний рух, якщо не зважати на групи підпілля в Україні, перейшов на становище еміграційного з усіма відповідними організаційними і політичними наслідками. Одним полем результативної політичної діяльності стала українська діаспора. В ОУН(Б) відбулася ідеологічна герметизація, базована на публіцистичній риторичній зразка 1930-х рр. Глорифікація образу С. Бандери після його трагічної загибелі та політико-ідеологічна самоізоляція ОУН(Б) виключали можливість змістовної ідеологічної еволюції. ОУН(М) з кінця 1940-х рр. перейшла на демократичні позиції і відмовилась від претензій на виключність націоналістичного руху у визвольній боротьбі.